

УДК 340.12

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОВПЛИВИ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ПОТРЕБ

А. Наконечна

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: anna.nakonechna@gmail.com*

Розкрито основні наукові підходи до понять «права людини» та «людські потреби», а також проаналізовано взаємовплив прав людини та її потреб.

Права людини розглянуто як певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших людей.

Стосовно феномена потреб людини виокремлено такі його інтерпретації як: вимога, дефіцит, нестача чого-небудь в організмі; відображення у свідомості людини того предмета, який може її задовольнити; відсутність якогось блага, цінності; об'єктивна необхідність для людини; системна реакція людини, в якій потреба постає відображенням у свідомості бажання (потрібності, бажаності чогось у цей момент), що часто переживається як внутрішня напруга та пробуджує психічну активність, пов'язану з цілеспрямованістю.

Взаємодія прав людини та її потреб виражається у тому, що перші впливають на формування, існування та задоволення потреби (виконуючи предметно-орієнтаційну, співвимірну, розподільчу, охоронну та пізнавальну функції стосовно останніх) і, водночас, потреби людини зумовлюють формування її прав, будучи соціальною основою останніх.

Ключові слова: людські потреби, права людини, взаємовпливи людських прав та потреб.

Усі соціальні явища, зокрема і права людини, пов'язані з потребами різних суб'єктів. Тобто, з одного боку, вони здатні певною мірою ці потреби задовольняти, а з іншого – зумовлювати їх виникнення. Цим можна пояснити їх, так би мовити, потребуваність.

Багатогранність людської природи, а також різноманіття природних і соціальних умов існування людини визначають плюралізм як людських прав, так і людських потреб, що проявляються у цих умовах.

У цій статті зроблено спробу охарактеризувати деякі аспекти «взаємодії» таких соціальних явищ як права людини та її потреби.

Поняття «людські потреби» і «права людини» визначаються у науковій літературі досить плюралістично.

Стосовно інтерпретацій феномена потреб людини можна виокремити такі [1, с. 14–15]:

– потреба як вимога, дефіцит, нестача чого-небудь в організмі (К. К. Платонов, Ю. В. Шаров, А. Маслоу, М. М. Філіппов). Потреба зумовлена або відсутністю чого-небудь, що перешкоджає нормальному функціонуванню людини, або надлишком чого-небудь, від чого організмові необхідно позбутися.

– потреба як відображення у свідомості людини того предмета, який може її задовольнити (В. Г. Лежнев). Тут потреби начеб прирівнюються до їх предмета. Але таке трактування не може повною мірою розкрити сутність потреб, оскільки одну і ту ж потребу можна задовольнити різними способами. Окрім цього, бувають ситуації, у яких людина відчуває дискомфорт, усвідомлює, що їй чогось не вистачає, однак, вона не уявляє собі конкретного предмета своєї потреби.

– потреба як відсутність якогось блага, цінності (В. Магун). Перебуваючи у стані відчуття блага, людина потребує відновлення порушеної цілісності. За появи цього блага потреба автоматично зникає.

– потреба як об'єктивна необхідність для людини (Б. Ф. Ломов). Однак необхідність не завжди тотожна потребі, оскільки людина не завжди бажає того, що їй необхідно. Водночас, усвідомлюючи необхідність чогось, людина може робити це, не відчуваючи у цьому потреби.

– потреба людини як «системна реакція, у якій потреба постає відображенням у свідомості бажання (потрібності, бажаності чогось у цей момент), що часто переживається як внутрішня напруга та пробуджує психічну активність, пов'язану з цілеспрямованістю (Е. П. Ільїн). Отже, формування потреби відбувається у результаті певної психічної реакції людини на зовнішній подразник, що зумовлює бажання. А останнє спонукає до дій, спрямованих на задоволення цієї потреби.

Отже, потреби, притаманні в тій чи іншій формі всім людям, є складовою частиною їхньої біосоціальної природи. Вони, загалом кажучи, відображають (сигналізують про) стан нестачі чогось такого, що є необхідним для нормального існування та розвитку людини в конкретних природних і соціальних умовах.

Стосовно ж прав людини, то їх можна розглядати, зокрема, як певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших людей [2, с. 18]. Тобто, ці можливості *потрібні* для того, щоби діяти певним способом або утриматися від дій у суспільстві задля задоволення своїх потреб. У цьому сенсі права людини опосередковують потреби їх носія відповідно до рівня розвитку, насамперед, того суспільства, в якому ці потреби сформувалися чи в якому означений суб'єкт має намір їх задовольнити.

Взаємозв'язок потреб і прав людини. Між правами людини і потребами існує тісний зв'язок, який виражено у їхньому взаємному впливі.

Права людини надзвичайно важливі для кожної людини, оскільки вони є носіями цінностей, усталених у суспільстві. Та окрім цього, самі права людини є цінністю для людей, оскільки згідно з наведеною вище інтерпретацією таких прав, вони слугують інструментом сприяння задоволенню людських потреб та інтересів. Тому вони здатні впливати на потреби людини, реалізуючи низку таких самих функцій, які виконують інші правові явища, зокрема норми позитивного права [3, 4, 5, 6].

Першою формою впливу прав людини на потреби називають функцію опредметнення потреб.

Відомий радянський філософ-психолог О. М. Леонтьєв зазначав: «Потреба сама собою, як внутрішня умова діяльності суб'єкта, це лише негативний стан, стан потреби, нестачі; свою позитивну характеристику вона отримує тільки в результаті зустрічі з об'єктом («реалізатором»...) свого опредметнення... Ми говоримо, наприклад, що людина їсть шоколад, бо відчуває потребу в шоколаді і таку потребу дійсно може відчувати всякий, однак, розуміє, що не «шоколадна» потреба, властива деяким людям, створює у них споживання шоколаду, а, навпаки, сам факт існування шоколаду і досвід його споживання створює у них відповідну конкретну потребу» [3, с. 11].

Саме такою є потреба людини, наприклад, у шлюбі, у забезпеченні невтручання в її особисте й сімейне життя, у правосудді.

Означена функція відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки від її реалізації залежить, чи та чи інша потреба зможе бути задоволена.

Другою формою впливу прав людини на потреби є вплив перших на види засобів задоволення потреб. Права людини виконують так звану орієнтаційну функцію, вказуючи людині, які засоби та в якій черговості їй варто використовувати для того, щоби задовольнити певну потребу.

Стаття 13 Міжнародного пакту про соціальні, економічні і культурні права, фіксує право на освіту, вказує на такі засоби для його задоволення:

- обов'язковість початкової освіти;
- відкритість доступність середньої освіти в її різних формах;
- рівноцінна доступність для всіх вищої освіти на основі здібностей кожного;
- заохочення чи інтенсифікація елементарної освіти для тих, хто не проходив чи не закінчив повного курсу початкової освіти;
- розвиток мережі шкіл усіх ступенів;
- встановлення задовільної системи стипендій;
- поліпшення матеріальних умов викладацького персоналу.

Третьою формою впливу прав людини на потреби є співвимірна функція. Професор П. М. Рабінович зазначає, що «значущість вчинків, предметів, явищ не є однаковою для кожного суб'єкта і що вона, крім того, змінюється у соціальному часі та соціальному просторі». І далі: «Отже, сама ціннісна предметність об'єктивно ієрархічна і ця ієрархія є обов'язковою для відповідного способу існування суспільного суб'єкта. Їй має відповідати, ясна річ, і суб'єктивна ієрархія цінностей».

Як видається, сформувані цінність – це те саме, що сформувані не тільки потребу, але й визначити засоби її задоволення (цінності), оскільки такі цінності і потреби – явища діалектично зв'язані. Субординація засобів відбувається, як правило, за принципом економії. Передусім тут ідеться про економію витрат часу та фінансів (пригадаймо, що за виразом Маркса «будь-яка економія врешті зводиться до економії часу»), а також фізичних і розумових зусиль людини, її коштів, її здоров'я тощо.

Ця функція, зазвичай, реалізується за посередництва таких техніко-юридичних засобів:

- розташування опису праворозподілених цінностей, тобто засобів задоволення певних потреб – відповідно до їх порівняльної значущості – у нормативно-правових актах різної юридичної сили;
- закріплення певних цінностей у правових нормах різної галузевої належності;
- розподіл, розміщення детального опису цінностей у різних підрозділах одного закону (іншого нормативно-правового акта);
- долучення до нормативно-правового акту вказівки на черговість чи перевагу у виборі тих або інших цінностей (засобів) у відповідній ситуації;
- законодавче закріплення заборони, безумовної неприпустимості зазіхання на певні цінності, які у цій системі суспільних відносин визначаються абсолютними. Інші ж блага, котрим, з погляду законодавця, в якихось ситуаціях, зокрема при захисті цінностей абсолютних, може бути завдана та чи інша шкода є – порівняно з першими – цінностями відносними;
- встановлення у законодавстві різних за видом і розміром заохочень відповідно до рівня цінності дій суб'єкта;
- законодавче ранжування видів та розмірів санкцій за правопорушення залежно від ступеня цінності об'єкта посягання [4, с. 27–28].

Вказана функція забезпечує правильну розстановку пріоритетів у цінностях задля забезпечення задоволення потреб, а також обов'язок понести відповідальність за порушення прав людини.

Четвертою формою впливу прав людини на потреби є розподільча функція. У соціально неоднорідному суспільстві права виступають передусім як засіб розподілу та надання основних соціальних благ, тобто вони слугують начебто нормальним джерелом останніх. Вони стають, так би мовити, «співучасниками» задоволення найважливіших потреб суб'єктів, співорганізатором їх життєзабезпечення.

Рівень виконання цієї функції зумовлений двома чинниками: по-перше, змістом й обсягом потреб суб'єкта; по-друге, конкретними видами та обсягами тих благ, котрі саме через права надано у розпорядження суб'єкта для задоволення його потреб. Показниками, що дають змогу виміряти цей рівень, можуть бути, зокрема, такі індикатори:

– питома вага тих потреб, що задовольняються тільки за посередництвом прав людини;

– порівняльна значущість для життєдіяльності суб'єкта тих потреб, котрі поза його правами не можуть бути задоволені, і тих, котрі задовольняються поза ними;

– ступінь задоволення потреб людини, які опосередковуються саме її правами.

Кількісне значення таких показників може змінюватися передусім унаслідок загальносоціальних змін – шляхом: 1) виникнення нових потреб (тобто потреб у нових благах); 2) розширення чи звуження сфери прояву вже існуючих потреб (тобто збільшення чи зменшення кола суб'єктів, які мають такі потреби); 3) кількісну зміну самої потреби (її обсягове збільшення чи зменшення); 4) актуалізацію відповідної потреби, тобто посилення її нагальності, гостроти у життєдіяльності суб'єктів та відображення цієї обставини в ієрархії усвідомлених установок суб'єктів [5, с. 9–10].

Зазначена функція сприяє забезпеченню розподілу благ згідно із потребами людини та відповідно задоволенню таких потреб. Однак варто пам'ятати, що внаслідок постійних загальносоціальних змін права людини не в змозі повністю забезпечити задоволення усіх потреб через недостатність відповідних благ (засобів задоволення).

П'ятою формою впливу прав людини на потреби є охоронна функція, яка полягає у тому, що права обумовлюють, «проектують» дії з охорони, захисту цінностей (засобів), а у разі їх пошкодження, знищення, встановлюють порядок їх відновлення [5, с. 16].

Згідно із ч. 1 ст. 297 Цивільного кодексу України передбачено право кожного на повагу до його гідності і честі. Вони є недоторканими цінностями, які захищаються шляхом звернення до суду з позовом про захист честі та гідності (ч. 3 цієї статті).

Названа вище функція є ключовою, адже без охорони та захисту цінностей права людини не зможуть забезпечити задоволення потреб.

Шостою формою впливу прав людини на потреби є пізнавальна функція. Права фіксують у собі оцінку об'єктивної значущості явищ, предметів задля задоволення потреб суб'єкта. Проведена оцінка завжди становить за гносеологічною природою – пізнання соціальної сутності явищ і предметів, тобто їх ролі, значення у задоволенні певних потреб тих чи інших суб'єктів [5, с. 16].

Завдяки цій функції права людини надають їй можливість усвідомити значущість об'єктів, які повинні задовольнити її потреби.

Водночас, права людини, де і коли б вони не формувалися, зумовлені однаковими за природою її соціальними потребами. Ці потреби стосовно прав людини, постаючи як причини їх виникнення, формують їх сутнісну основу [6, с. 73].

Вочевидь, потреби та права людини тісно взаємопов'язані. Останні впливають на формування, існування та задоволення потреби, виконуючи низку функцій стосовно

перших (опредметнюючу, орієнтаційну, співвимірну, розподільчу, охоронну, пізнавальну). Водночас самі ж потреби людини зумовлюють, зокрема, формування її прав, будучи так би мовити, об'єктивною соціальною основою останніх.

Список використаних джерел

1. Полякова И. П. Роль ценностей в процессе мотивации: дисс. на соискание ученой степени канд. фил. наук: 09.00.11 – «социальная философия». Липецк, 2003. 163 с.
2. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 10-е, допов. Львів: Край, 2008. 224 с.
3. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1971. 40 с.
4. Рабінович П. М. Социалистическое право как ценность. Одесса: Юрид. лит., 2006. 167 с.
5. Рабінович П. М. Інструментальна цінність об'єктивного юридичного права // Вісник Академії правових наук України. 2005. №3 (42). С. 8–30.
6. Петров А. В. Про методологічні підходи до визначення категорій сутності права // Вестник Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Серия Право. 2003. Вып. 1(16). С. 69–79.

References

1. Poljakova, I. P. (2003). *Rol' cennostej v processe motivacii*. Lipeck: Lipeckij gosudarstennyj tehničeskij universitet.
2. Rabinovych, P. M. (2008). *Osnovy zagal'noi' teorii' prava ta derzhavy*. L'viv: Kraj.
3. Leont'ev, A. N. (1971). *Potrebnosti, motivy i jemocii*. Moskva: Izd-vo Mosk.Un-ta.
4. Rabinovich, P. M. (2006). *Socialisticheskoe pravo kak cennost'*. Odessa: Jurid. Lit.
5. Rabinovych, P. M. (2005). Instrumental'na cinnist' ob'jektyvnogo jurydychnogo prava. *Visnyk Akademii' pravovyh nauk Ukraïny*, 3(42), 8–30.
6. Petrov, A. V. (2003). Pro metodologichni pidhody do vyznachennja kategorij sutnosti prava. *Vestnyk Nyzhegod. Un-ta im. N.Y. Lobachevskogo. Seryja Pravo*, 1(16), 69–79.

Стаття: надійшла до редакції 01.03.2017
прийнята до друку 22.03.2017

THE QUESTION OF MUTUAL INFLUENCE OF HUMAN RIGHTS AND THEIR NEEDS

A. Nakonechna

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universitetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: anna.nakonechna@gmail.com*

The article reveals the main scientific approaches to the concepts of «human rights» and «human needs», and analyzes the interrelation between human rights and needs.

Human rights are considered as certain human capabilities that are necessary for its existence and development in specific historical conditions, objectively determined by the achieved level of development of society and the secured obligations of other people.

Concerning the phenomenon of human needs are identified such its interpretation as:

– demand, deficit, lack of anything in the body. The need caused by either the absence of anything that prevents the normal functioning of a person, or an excess of anything, from what the body needs to get rid of.

– the reflection in human consciousness of an object, which can satisfy. Here need like is equated to their subject.

– the lack of any good values. Being in a state of feeling good, man requires the restoration of broken integrity. The appearance of this good demand will automatically disappear

– an objective necessity for man.

– system human reaction, in which the need acts as reflection in the consciousness of the desire (necessity, desire something in this moment), is often experienced as internal tension, and arouses mental activity associated with determination.

Interaction of human rights and their needs is reflected in the fact that the first affect the formation, existence and satisfaction of needs, performing the function of objectification (its positive characteristics need get only through the encounter with the object («implementator»...) of objectification), the orientation function (the human rights point man, what tools and in what order it should use to satisfy a particular need), the function comparable (because itself valuable thingness is objectively hierarchical, and this hierarchy is required for the way of being a public subject, it must meet it is clear, and a subjective hierarchy of values), the distribution function (law serves primarily as a means of distribution and provision of basic social goods, that is, they serve like a formal source the latest; these rights are, so to speak, «partners» of the satisfaction of vital needs of subjects, «co-organizer» of their livelihoods), security function (the right cause, «project» actions for the safeguard, the protection of values (assets), and in the event of damage, destruction, establish procedures for their rehabilitation) and cognitive function (rights record yourself assessment of objective significance of phenomena, objects for the satisfaction of needs of the subject) in relation to the last and, simultaneously, the needs of man resulted in the formation of her rights, as a social basis of the last.

Keywords: human needs, human rights, interdependence of human rights and needs.